

Ana Marija Sobočan

ETIKA V SOCIALNEM DELU

ETIČNA PRAKSA IN AVTONOMIJA SOCIALNEGA DELA

POMEN RAZISKOVANJA ETIKE ZA SOCIALNO DELO¹

Socialne delavke in delavci so v središču interakcije med osebnim in družbenim (Payne 2006), pričakovanja in naloge, ki jih morajo izpolnjevati, pa so številni, saj segajo od

¹ V prispevku na več mestih uporabljam pojma etika/etično in morala/moralno, pojma, za katera mi ni uspelo najti širše sprejete poenotene opredelitve razlikovanja med njima, pa vendar ju ne moremo brati kot sinonimna. V prispevku sta vezana na kontekst socialnega dela in ljudi, ki delajo v socialnem delu. Pojem etika uporabljam kot skupek teorije o moralnem ravnanju in prakticanja norm, ki izhajajo iz moralnih predpostavk – v tem okviru etiko razumem predvsem kot strokovno etiko, torej etiko, ki izhaja iz vrednot in etičnih načel posamezne stroke (socialnega dela), etično ravnanje v socialnem delu pa kot ravnanje in prakso, ki temeljita na vrednotah in etičnih načelih socialnega dela kot poklica. Pojem je s tem seveda tudi »kontekstualen« (ni niti atemporalen niti univerzalističen), saj je vezan na spoznanja in vrednotni okvir socialnega dela v današnjem času in (večinoma zahodnem) kulturnem prostoru. S tem ga tudi razlikujem od svojega razumevanja in uporabe pojma morala/moralno. S tem pojmom mislim na vrednotni sistem in naravnost posameznikov, ki se je oblikovala zunaj normativnega sistema socialnega dela (in se morda deloma preoblikovala znotraj izobraževanja za socialno delo ali zaradi izkušenj dela v socialnem delu). Razlika je najbolj očitna takrat, kadar se osebni moralni okvir ne sklada z etičnim okvirom socialnega dela (npr. osebno moralno prepričanje socialne delavke je, da je abortus nesprejemljivo dejanje, načela socialnega dela pa zahtevajo podporo ljudem pri samoodločanju glede dejanj, ki zanje niso škodljiva, svobodno izbiro žensk na tem področju pa določa tudi veljavna slovenska zakonodaja). Etiko v socialnem delu torej razumem kot ravnanje v skladu z vrednotami in načeli socialnega dela, kot ravnanje, h kateremu so socialne delavke in delavci zavezani v svojem poklicu, moralo pa razumem kot niz osebnih vrednot, ki se ali pa ne (vsaj ne v celoti) skladajo z etiko socialnega dela (v negativnem ali tudi pozitivnem smislu).

individualnega dela z uporabniki do zagovorništv in dela v skupnosti, vse to v kontekstu zahtev različnih sistemov ali glasov, ki pogosto niso v soglasju (uporabniki, svojci – skrbniki, skupnost, organizacija, v kateri so zaposleni, socialna politika, zakoni in pravila, osebni moralni sistem ipd.). Vrednote, kot so človekove pravice, dostojanstvo in enakost, na katerih temelji socialno delo, so hkrati v (vse večjem) nasprotju z obstoječim ekonomskim redom, v katerem socialno delo deluje (npr. Ife 1997).

Upoštevanje vrednot socialnega dela pogosto radikalno omejujejo politično-družbenoekonomski cilji (kapitalistične) družbe (Manning 1997), v kateri sta v središču socialnega predvsem zmanjševanje tveganj (predvsem tveganj za organizacijo in strokovnjake, ki ponujajo storitve, ter za družbo – v smislu varnosti in ekonomskih vidikov) in večanje (ekonomske) učinkovitosti. Na eni strani lahko opazamo povečevanje potreb, ki so posledica predvsem političnih in ekonomskih problemov in vzrokov, na drugi pa zmanjševanje zmožnosti in sredstev za zadovoljevanje teh potreb. V tem kontekstu bi lahko rekli, da odločanje v socialnem delu poteka na dveh ravneh, ki nista nujno vedno skladni: socialna delavka mora pri ravnanju odgovoriti na praktična vprašanja (kaj je treba storiti, da bo želeni cilj dosežen) in na etična vprašanja (kakšno ravnanje je etično in kateri cilji so etični)?

V praksi socialnega dela se porajajo številne etične dileme, saj se strokovni delavci in delavke v socialnem delu nenehno srečujejo s konfliktnimi situacijami, ki nastajajo na presečišču odgovornosti do uporabnikov, skupnosti,

organizacije, v kateri delajo, in sistema, v katerem delujejo. Downie in Loudfoot (1978) naštejata štiri vrste pravic in dolžnosti, vezanih na poklic socialnega dela: (1) pravne pravice in dolžnosti do uporabnikov, delodajalcev in drugih, (2) poklicne pravice in dolžnosti, ki izhajajo iz pripadnosti poklicu, ki ima svoja pravila in standarde, (3) moralne dolžnosti, ki izhajajo iz tega, da se socialna delavka srečuje s specifičnimi posamezniki v specifičnih situacijah, in (4) družbene dolžnosti, ki izhajajo iz tega, da je socialna delavka tudi državljanka, ki ima več možnosti in moči za vplivanje npr. na socialne politike kot običajni državljani. Sarah Banks (2006) je temu dodala še peto točko: proceduralne pravice in dolžnosti, ki izhajajo iz tega, da je vsaka socialna delavka zaposlena v organizaciji, ki ima svoja lastna pravila dela.

Dragoš (2003) piše o petih vrstah normativnih sistemov, ki so relevantni za odločanje v posamezni situaciji: družbeno-kulturni normativni, zakonodajni, poklicno-etični, službeni in osebni. Opozarja na to, da lahko v kompleksnejših etičnih situacijah po navadi govorimo o več normativnih sistemih, moralne dileme pa se pojavljajo predvsem na presekih med njimi (*ibid.*: 288).

Vprašanje etike in socialnega dela postaja vse zanimivejše oz. pomembnejše in znanstveno odmevno. To se na eni strani kaže pri nastajanju in specializaciji oz. prenovi etičnih kodeksov in dokumentov. Na primer, Mednarodna federacija socialnih delavk in delavcev (IFSW) je leta 2004 nadomestila prejšnji etični dokument z novim, *Etika v socialnem delu, načela (Ethics in Social Work, Statement of Principles)*. V zadnjih desetih letih so nastali ali se preoblikovali etični kodeksi številnih poklicnih združenj v socialnem delu²: AASE (Avstralija, 2000), ACTS/CASW (Kanada, 2005), DS (Danska, 2000), ANAS (Francija 2002), DBSH (Nemčija, 1997), IASW (Irska, 2007), USW (Izrael 2007), OAS (Italija, 2002), JASW (Japonska, 2004), FO (Norveška 1998), USESW (Rusija, 2003), SASW (Singapur, 2004), SSR (Švedska, 2006), AvenirSocial (Švica, 2006), NASW (ZDA, 2008) idr.

Leta 1998 se je začel razvijati *European Social Ethics Project* (deluje na področju izobraževanja in etike v socialnem delu), leta 2004 je bil ustanovljen *Journal of Social Work Values and Ethics*, leta 2007 pa *The Ethics and Social Welfare Journal*. Nemško poklicno združenje socialnega dela (DBSH) je aprila 2010 organiziralo prvi nacionalni simpozij o etiki. Svetovni kongres socialnega dela, ki so ga v letu 2010 organizirale IASSW, ICSW, IFSW³, je vključeval celodnevni dogodek, posvečen etiki v socialnem delu. Na evropskem kongresu socialnega dela v organizaciji mreže ENSACT (European Network for Social Action: Evropska mreža za socialno akcijo) aprila 2011 je bil organiziran celodnevni dogodek *Etika, človekove pravice in socialno delo*. O pomenu etike za socialno delo in zanimanju za to področje pa priča predvsem vse več znanstvenih člankov, monografij in priročnikov (npr. Rhodes 1986, Popple, Reid 1992, Reamer 1993, 1999, Hugman, Smith 1995, Manning 1997, Gambrell, Pruger 1997, Clark 2000, Wilken 2000, McBeath, Webb 2002, Banks 2004, 2006, Beckett, Maynard 2005, Schneider 2006, Parrott 2006, Martin 2007, Banks, Gallagher 2009, Dolgoff, Loewenberg, Harrington 2009, Barsky 2010).

Večji del literature s področja etike v socialnem delu se ukvarja z deontološkimi in utilitarnimi pristopi, hkrati pa se je oblikovala tudi literatura, ki obsega področja etike vrlin, etike skrbi, feministične etike, postmoderne etike, narativne etike (dober pregled je mogoče najti v Hugman 2005, Banks 2006, 2008). Z oblikovanjem posebnih predmetov in modulov, namenjenih področju etike v socialnem delu, pa nastaja tudi literatura o metodah učenja in poučevanja na tem področju (npr. Banks, Nøhr 2003, Gray, Gibbon 2007, Congress *et al.* 2009).

Staub-Bernasconi v svojem prispevku o tretjem mandatu (objavljen v tej številki *Socialnega dela*) meni, da sta etični kodeks in

² Navajam datume zadnjih sprememb; letnice zadnjih veljavnih dokumentov.

³ IASSW: International Association of Schools of Social Work (Mednarodna zveza šol za socialno delo); IFSW: International Association of Social Workers (Mednarodna zveza socialnih delavk in delavcev); ICSW: International Council on Social Welfare (Mednarodni svet za socialno varstvo).

zavezanost človekovim pravicam ključna za socialno delo kot poklic. Preliminarni rezultati spletne ankete o etiki v socialnem delu, ki jo izvajam od februarja 2011, kažejo, da socialne delavke in delavci verjamejo, da je etični kodeks nekaj, kar morajo kot strokovni delavci ponotranjiti in upoštevati vsak dan.

Pomen obstoja etičnega kodeksa kot temeljnega gradnika poklica oriše tudi Congress, ko piše o nastanku etičnega kodeksa v ZDA: poročilo iz leta 1915 (Flexner Report) socialnemu delu ne pripisuje identitete poklica prav zato, ker v tistem času še ni imelo svojega etičnega kodeksa (Gray 2010: 19). Etični kodeksi v socialnem delu večinoma temeljijo na načelih (pravica in dolžnostih) po vzoru deontološke teorije, manj pa utilitarističnih pristopov (cf. Banks 2006). Nekateri etični kodeksi vključujejo tudi navezavo na vrline (ameriški kodeks npr. govori o »posameznikih z dobrim značajem«, NASW). Kodeksi se seveda razlikujejo, predvsem zaradi različnih nacionalnih zakonskih okvirov, družbeno-kulturnih razlik in odnosa do države blaginje ali socialnih storitev, vendar so si v mnogočem seveda tudi zelo podobni (med drugim tudi zato, ker so številni nastali na podlagi že obstoječih).

Še ena ključna skupna lastnost etičnih kodeksov bi lahko bila, da se večinoma ne dotaknejo realnega družbenega in ekonomskega konteksta, v katerem se socialno delo izvaja, ampak ostajajo na abstraktni (in tudi idealizirani) ravni. Večina etičnih kodeksov izraža pomen spoštovanja posameznika (njegove enkratnosti, dostojanstva, avtonomije) in spodbujanja uporabnikovega samoodločanja (pravice do izbire), čeprav nekateri zagovarjajo predvsem varovanje uporabnikovih pravic (NASW). Posebno mesto ima po navadi tudi načelo zaupnosti, vendar imajo do njega različne kulture in države različen odnos in poglede: zaupnost, na kateri temelji individualni delovni odnos, ponekod ni omejena na posameznika ali posameznico in delavko, delavca, ampak vključuje tudi širšo skupnost, npr. v nekaterih afriških in azijskih državah (Gray *et al.* 2008, Healy 2001).

Naslednje pomembno načelo v etičnih kodeksih je načelo socialne pravičnosti (zanjo

sicer ne obstaja enotna definicija). Posebej pomembno mesto ima socialna pravičnost v kanadskem (CASW) in avstralskem (AASW) kodeksu etike. Nekateri kodeksi eksplicitno omenjajo »zmanjševanje krivic« (AvenirSocial) ali nalogo socialnih delavk in delavcev, da razkrivajo sistemske neenakosti, krivice ipd, in se bojujejo proti njim (FO).

Osrednjega pomena je tudi poklicna integriteta: ne nazadnje je namen etičnih kodeksov prav to – javna afirmacija predanosti pripadnikov poklica posebnim načelom in vrednotam ter delovanje v skladu z njihovim položajem v družbi. Poklicna integriteta je tako osrednja vrednota etičnih kodeksov (AASW, BASW, NASW) in se navezuje na lastnosti, kot so iskrenost, zanesljivost, nepristranskost. Etični kodeksi, ki sem jih pregledala, pa ne izražajo, ali imajo (oz. ali naj bi imeli) prednosti pred pravili, ki so določena v posamezni delovni organizaciji ali socialnovarstvenem servisu; med njimi je izjema kanadski kodeks (CASW), saj eksplicitno omenja, da ima kodeks prednost, kadar pride do konflikta interesov v strokovnem delu. Vloga in pomen etičnega kodeksa sta predvsem v tem, da pripomore k »poklicnemu statusu« določenega poklica, vzpostavi in vzdržuje poklicno identiteto, vodi strokovne delavce pri njihovem delovanju, varuje uporabnike storitev pred zlorabami ter regulira poklic (Banks 2006: 97).

Hkrati pa npr. Ronnby piše (*op. cit.*: 131), da se etika socialnega dela ne bi smela razlikovati od drugih humanističnih idealov; da bi pravzaprav vsako socialno delavko morala voditi osebna etična naravnost, ki temelji na spoštovanju drugih, s tem pa pravzaprav niti ne bi bilo potrebe po etičnem kodeksu za socialno delo.

V sami odločitvi v etično problematičnih okoliščinah se torej stekajo različni normativni sistemi, ki vplivajo na izobraževanje, poklicno prakso – izkušnje, službeno »kulturo«, kolegialno podporo, verska in druga osebna prepričanja ipd. Ključno je torej, kaj se zgodi na njihovem stičišču in kakšni so vzroki za to, saj je le tako mogoče spodbuditi reflektirano prakso in etično-strokovne odzive.

PREGLED NEKATERIH RAZISKAV S PODROČJA ETIKE IN ETIČNEGA ODLOČANJA V SOCIALNEM DELU

Etično odločanje izhaja z dveh ravni: prva, intuitivna obsega osebne občutke, ideje in poglede na to, kaj je »prav« ali »narobe« v dani situaciji; druga, kritična, reflektivna raven pa obsega racionalne sodbe in oceno situacije. Druga vključuje poznavanje in razmislek o etični teoriji, etičnih načelih, pravilih, vrednotah in standardih poklica v zvezi s specifičnim položajem, v katerem je treba sprejeti odločitev. Rest (1994) je prepoznal štiri ravni moralnega vedenja⁴. Prva je moralna občutljivost, t. j. zavedanje, kako naša dejanja vplivajo na druge; v socialnem delu je to še posebej vidno v zahtevi po vzpostavljanju delovnega odnosa, ki temelji (med drugim) tudi na empatiji. Druga je raven moralnega presojanja in sodb: zmožnost, da presojamo kritično, glede na moralne vrednote in obstoječe možnosti (da znamo presoditi, katero dejanje ali odločitev je moralno upravičena), naj gre za racionalni, deduktivni proces odločanja ali odločanje glede na druge, znane primere ipd. Tretja raven je moralna motivacija. Pri tem postavimo moralne vrednote nad druge, ki niso moralne narave (v praksi socialnega dela bi to lahko bile npr. vrednote, povezane z interesi nadrejenih v določeni organizaciji). Četrta raven se nanaša na moralni značaj: na osebnostne lastnosti (kot so pogum, stanovitnost, samozavest), ki so potrebne za etično ravnanje – Rest namreč opozori, da je lahko oseba tako moralno občutljiva, zmožna moralnih sodb kot tudi moralno motivirana, vendar morda zaradi odsotnosti zadnje ravni v določenih okoliščinah, npr. pod pritiskom ali zaradi strahu, ni zmožna moralnega dejanja oz. odločitve.

Navedeni elementi so zagotovo pomembni za razumevanje, kako socialne delavke in delavci sprejemajo etične odločitve oz. kako se razvijajo v etično občutljive in kompetentne strokovne delavce. Kljub temu pa je moralno občutljivost, motivacijo in značaj težje definirati in se jih naučiti kot moralno presojanje na podlagi etičnih

načel. Slednje poteka npr. z učenjem na podlagi primerov etičnih dilem, pri katerih je v ospredju delovanje v konkretnem primeru, manj pa so motivacija in kompleksne mreže odnosov in čustvovanja vpletenih oseb (cf. članek Sarah Banks v tej številki *Socialnega dela*). Učenje poteka na podlagi abstrahiranja določenega problema ali situacije; z razdelitvijo na etično, praktično, tehnično, politično; z razdelitvijo na osebno, poklicno, družbeno, religiozno; z razdelitvijo na čustveno in racionalno. Navedene delitve sicer delujejo umetno, vendar so koristne pri nadaljnjem razmišljanju o etičnih razsežnostih situacij in osredotočanju na načela in procese etičnega odločanja (Banks 2006: 158).

Doyle, Miller in Mirza (2009) ugotavljajo, da obstaja le malo sistematičnih raziskovalnih poskusov, ki naj bi razkrili kompleksen proces etičnega odločanja pri socialnih delavkah in delavcih. Vendar je razprava o etičnem odločanju in ravnanju v socialnem delu ključna, saj je povezana z zavezo socialnega dela k vrednotam enakosti, pravičnosti ipd. Socialno delo kot poklic lahko krepí svojo identiteto, vlogo in pomen le, če vztrajno uresničuje cilje, ki sestavljajo njegovo vrednostno podstat.

Raziskave, ki so bile osredotočene na vprašanja etike in socialnega dela, etičnih kodeksov in odnosov moči, so pogosto ugotovljale, da socialne delavke in delavci delujejo predvsem pod vplivom svojih osebnih moralnih okvirov (Asquith, Cheers 2001, Dolgoff, Skolnik 1996, Landau 1999, Scheel 1997).

Na področju raziskovanja osebnih moralnih okvirov je Landau pokazala, da demografski dejavniki (starost, spol, število let delovnih izkušenj) le malo vplivajo na razlike v etičnem odločanju; kot najpomembnejšo spremenljivko je npr. prepoznala razliko med verujočimi in neverujočimi socialnimi delavkami in delavci. Scheel (1997) je primerjala zaposlene v javnih in zasebnih organizacijah socialnega dela in ugotovila, da na oboje v veliki meri vplivajo predvsem osebni moralni pogledi. Dolgoff in Skolnik (1996) sta raziskovala etično odločanje znotraj timskega dela in pripisala poseben pomen osebnim moralnim pogledom, poleg teh pa znanju, ki izhaja iz prakse (učenje iz izkušenj, supervizije, od kolegov in kolegic); pri

4 Rest uporablja izraz »moralni«, ne etični, čeprav sta v anglosaški tradiciji oba pojma tudi zamenljiva (cf. Banks 2006: 4–5). Pojem »moralni« pri navajanju Resta uporabljam v skladu z njegovo terminologijo.

tem sta poudarila, da respondenti nikakor niso povezovali etičnega kodeksa s tem znanjem.

Poleg tega so študije tudi pokazale, da imajo sistemi moči in hierarhični odnosi v delovnem okolju večji vpliv na prakso in etično odločanje kot pa etični kodeksi in vrednote, na katerih temelji socialno delo kot poklic (Cohen 1998, Guterman, Bargal 1996, Krug 1994, McAuliffe 1999). Cohen (1998) je raziskovala razmerja moči, kot jih doživljajo in prepoznavajo uporabniki socialnovarstvenih storitev, hkrati pa preiskovala možnost doseganja vrednot, na katerih temelji socialno delo (npr. sodelovanje, vzajemnost, skupno odločanje), in ugotovila, da se je treba aktivno ukvarjati z razmerji moči med strokovnimi delavci in uporabniki in vzvodi v posamezni organizaciji, ki hromijo etično odločanje.

Krug (1994) je ugotavljal vpliv razmerij moči na tisto, kar je imenoval »moralna izkušnja« oz. »nerešljivi moralni problemi«: njegovi respondenti so poročali o omejenih možnostih za lastno strokovno učinkovitost, ki naj bi bile neposredna posledica razmerij moči v organizacijski strukturi služb, kjer so bili zaposleni. Krug je ugotovil štiri razsežnosti »moralne bolečine« kot posledice občutkov nemoči, neučinkovitosti in preobremenjenosti: nezmožnost, zavrnitev, osamitev in odtujitev. »Nezmožnost« opisuje položaj socialnih delavk in delavcev, v katerem zaradi pomanjkanja virov in razsežnosti uporabnikovih potreb ne morejo zadostiti potrebam uporabnikov. »Zavrnitev« legitimnosti socialnega dela so respondenti navedli takrat, kadar so bila njihova prizadevanja sprejeta z negativnimi odzivi uporabnikov ali kritične širše javnosti. »Osamitev« je bila posledica pomanjkanja kolegialne podpore in komunikacije. »Odtujitev« je povezana z osamitvijo, povečujejo pa jo birokratizacija, fragmentacija storitev in spoznanje, da socialno delo ne more premagati strukturne revščine, brezdomstva in drugih problemov, ki jih socialno delo samo na sebi ne more odpraviti ali rešiti. Krug je tudi pokazal, da se socialne delavke in delavci z »moralno bolečino« spopadajo individualno in jo po lastnih močeh poskušajo čim bolj zmanjšati.

McAuliffe (1999) je pisala o marginalizaciji tistih socialnih delavk in delavcev, ki so v

konfliktnih situacijah zavzeli moralno držo, če je bila ta v nasprotju z navodili organizacije, kjer so bili zaposleni. Guterman in Bargal (1996) pišeta, da so socialne delavke in delavci poročali o tem, da vidijo hierarhične odnose in politiko posamezne socialnovarstvene organizacije kot veliko močnejše od sebe, medtem ko poskušajo upoštevati vrednote socialnega dela.

S študijami so poskušali raziskati, kako strokovna etika vpliva na odločitve v praksi (Asquith, Cheers 2001, Brill 1989, Dolgoff, Skolnik 1996, Jayaratne, Croxton, Mattison 1997). Avtorice in avtorji so raziskovali odnos med načeli socialnega dela in socialne pravičnosti, kot so vključena v etične kodekse, in tem, kako respondenti opisujejo etične zagate v praksi. Ugotavljali so, da strokovni delavci in delavke pomanjkljivo poznajo strokovno etiko in da skoraj ne uporabljajo etičnega kodeksa pri svojem delu ali pa ga sploh ne uporabljajo.

Kugelman-Jaffe (1990) je v raziskavi pokazala, da manj kot polovica njenih respondentov pozna načela, vključena v njihov etični kodeks; večina ne bi trdila, da upoštevajo načela, kot so zapisana v kodeksu. Podobno je ugotavljala Brill (2001): polovica njenih respondentov npr. ni vedela, da je eno od načel kodeksa tudi spoštovanje načela različnosti. Raziskava Jayaratne, Croxton in Mattison (1997) je pokazala, da so socialne delavke in delavci pogosto zmedeni glede tega, kaj pomeni strokovno delo, in sprejemajo idiosinkratične odločitve, ki izražajo tudi lastne interese. Mattison (1994) je svojo raziskavo zastavila tako, da so se njeni respondenti odzvali na tri etične dileme. Ugotovila je: udeleženci raziskave so izražali nepripravljenost in negotovost v zvezi z analitičnim in logičnim reševanjem etičnih zagat; poročali so o tem, da so jih le minimalno izobrazili o etiki; poleg tega so udeleženci pokazali odklonilen odnos do etičnih kodeksov in do modelov za razreševanje etičnih dilem – večinoma so v zvezi z individualnimi primeri verjeli tudi v individualni pristop k reševanju problema (v nasprotju z univerzalnim). Kugelman-Jaffe (1990), Jayaratne, Coxton in Mattison (1997) npr. še posebej poudarjajo pomen izobraževanja o strokovni etiki in povezovanju prakse s poklicnimi standardi in načeli.

ETIČNE DILEME, KOT JIH VIDIJO ŠTUDENTKE IN ŠTUDENTJE SOCIALNEGA DELA V SLOVENIJI

Sama sem se s procesi etičnega odločanja in etičnimi dilemami v praksi socialnega dela v preteklih treh letih poskusila ukvarjati pri delu s študenti in študentkami v povezavi z njihovim praktičnim usposabljanjem. Raziskovala sem, kako etične situacije, probleme in dileme razumejo, doživljajo in se z njimi spoprijemajo študentke in študentje socialnega dela Fakultete za socialno delo v Ljubljani.

Raziskovanje je potekalo takole: za študentke in študente smeri skupnostna skrb sem pripravila nekaj osnovnih predavanj o etiki v socialnem delu. Potem sem jim dala »domačo nalogo«: v času voje prakse naj bi zapisali etično zadrego ali situacijo, v kateri so prepoznali etične vidike. Naloga ni bila posebej strukturirana, saj, prvič, tega po le nekaj urah pridobivanja teoretskega znanja ni bilo mogoče pričakovati, drugič, v času praktičnega dela so bili le v vlogi učencev, torej večinoma ne v vlogi odločevalcev, in tretjič, tudi sama sem kot raziskovalka prvič zahtevala takšne naloge od študentov in študentk in nisem vedela, kaj od njih pričakovati.

Struktura oddanih esejev (prejela sem 24 nalog) je bila zato zelo raznovrstna: nekateri so imeli obliko zgodbe, drugi so samo povzeli dogodek in dodali svoja opažanja, nekateri so navedli tudi načela socialnega dela ali odlomke iz etičnega kodeksa, ki je upravičeval potek njihove argumentacije in identifikacije primernega ravnanja v situaciji. Nekateri študentke so svoje naloge začele s pojasnjevanjem, kaj jim beseda etika pravzaprav pomeni; večina od njih je zapisala, da etična vprašanja navsezadnje pomenijo spraševanje samega sebe o pomenu dobrega, pravičnega, primernega. Nekateri so zapisali, da etika pomeni skupek idej o moralnem vedenju, ali pravila, ki jih je treba upoštevati. Tole so nekatere od izjav:

Etika je ena izmed najpomembnejših temeljnih prvin socialnega dela ter eden od bistvenih pogojev za njihovo profesionalnost.

Etična situacija pomeni trčenje mojih osebnih pogledov in družbenih norm in zahtev.

Etika pomeni, da se odrečeš svojim političnim, ideološkim, religioznim, osebnim, institucionalnim vplivom in interesom.

Analiza nalog je pokazala, da študentke in študentje razumejo etiko in etična vprašanja ne le kot nekaj, kar je povezano z njihovo strokovno vlogo, ampak tudi kot odgovornosti, prepričanja, ki izhajajo iz naše kulture ali normativnih sistemov in odnosov, zato ni nenavadno, da so pisali ne le o etičnih načelih, ampak tudi o pričakovanjih, omejitvah in kontekstu posamezne etično obarvane situacije. Študentke in študentje so v večini primerov poskušali presoditi, kaj je prav in kaj narobe, kaj je treba obsoditi kot neprimerno in kaj opredeliti kot ustrezno vedenje ali dejanja. Po navadi so prepoznali, kaj je (šlo) v določeni situaciji narobe in razmišljali o tem, ali bi sploh lahko intervenirali ali poskušali situacijo popraviti in kako. Večina primerov opisuje, strokovno-etično nesprejemljivo vedenje bodisi oseb širše v družbi bodisi strokovnih delavcev in delavk (zdravstvenega osebja, socialnih delavk in delavcev ipd.).

Primere, ki so jih opisovali študentke in študentje, bi v grobem lahko razdelili v tri kategorije: »družba« (kulturne norme in vrednote), »poklic« (strokovno vedenje) in »sistem« (sistem socialnega varstva). V zadnjo kategorijo pravzaprav sodi le eden od primerov, vendar ga kljub temu navajam, saj je avtorica predstavila preveliko obremenjenost in birokratizirano strokovno vlogo socialnih delavk kot etično dilemo – preobremenjenost preprečuje socialnim delavkam, da bi dobro opravljale svoje delo in zagotavljale kakovostne storitve. V kategoriji »družba« je bil v ospredju vidik izključenosti in diskriminacije: nekatere študentke in študenti so prepoznali splošno sprejete poglede in odnos do določenih pojavov ali ljudi kot nasprotujoče socialni pravičnosti in načelom enakosti. Na področju »poklica« je bilo še posebej zanimivo, da so bili študentke in študenti precej kritični do strokovnih delavk in delavcev, vendar so kljub temu čutili, da se v dani situaciji ne morejo soočiti s posamezno osebo, ampak se lahko le pogovorijo s svojim mentorjem ali mentorico

na praksi. Zavedali so se, da imajo le omejeno moč glede spreminjanja situacije, hkrati pa so v večini primerov čutili tudi odgovornost, da se o zadregi pogovorijo s svojim mentorjem oz. mentorico, ki ima socialnodelavsko izobrazbo. V večini primerov v tej kategoriji je šlo za to, da se strokovna delavka ali delavec ni vedel v skladu s tem, kar je študentka/študent menil, da je strokovno (ali po njihovem osebnem mnenju tudi moralno) sprejemljivo. V etično občutljivih situacijah so vedno opisovali le sebe kot tistega, ki se sprašuje, kaj storiti, nikoli niso izrazili, da bi lahko bila tudi strokovna delavka ali delavec v dilemi, kaj je prav in kaj ni. Kadar določene situacije niso razumeli, so jo poskušali kontekstualizirati (to je včasih vključevalo tudi veliko posploševanja in psihologiziranja) ali pa so odigrali vloge v svoji glavi. Kontekst je navadno vključeval razmišljanje o čustvih uporabnika ali drugih delavcih, predvsem pa o pravih vedenja v organizaciji, kjer so bili.

Glede čustvenega doživljanja so nekateri študenti in študentke izražali dvome in strah:

Bila sem v šoku.

To je bila zame popolnoma nova situacija, nisem vedela, kako naj se odzovem nanjo.

Posebej izrazito je bilo to v primerih, v katerih so bili študentke in študenti priče nasilju, niso pa se čutili dovolj močne ali zmožne, da ga ustavijo. Dve od študentk sta zapisali:

Obnašala sem se kot strahopetec.

Ničesar nisem storila, ker me je bilo strah. Ampak vem, da bi morala nekaj narediti.

Nekateri so izražali občutke zmedenosti in opisovali, da se ne počutijo dovolj kompetentne, da bi situacijo razumeli in obvladali. Nekateri so izražali razočaranje nad strokovnim osebjem, saj so od njega pričakovali izkušnost, odločnost, pravičnost in pripravljenost na interveniranje, kadarkoli je to potrebno. Nekateri so izražali tudi občutke neizogibnosti, določenosti: kulturni in družinski vzorci naj bi ljudem preprečevali, da bi si izboljšali življenje.

Z racionalnega vidika so bili opaženi tile vidiki: v polovici opisanih primerov študentje in študentke niso storili ničesar, da bi spremenili

situacijo ali ukrepali glede tega, kar so ocenili kot sporno ali nestrokovno, neetično; v drugi polovici so se aktivno lotili iskanja rešitev. Večina je kljub temu ocenjevala, da ne bodo mogli ničesar spremeniti ali da njihovo ukrepanje ne bo spremenilo situacije. Razlogi za takšno oceno so bili povezani predvsem s tem, da so menili, da niso dovolj izkušeni, in da so bili negotovi, saj so se znašli v novih okoliščinah. Posebej so bili previdni pri ravnanju v novem kulturnem okolju. Po navadi so bili prepričani, da vedo, kaj je v določeni situaciji pravilno ravnanje, hkrati pa so menili, da niso dovolj kompetentni, da bi vplivali na takšno ravnanje. Izražali so potrebo po večji količini znanja, številni so kot dobro kombinacijo za sprejemanje pravih odločitev predstavili upoštevanje intuicije in znanja. Pomanjkanje znanja ali informacij so najpogosteje označili kot razlog za neprimerno, nestrokovno oz. neetično ravnanje. Večina je v sklepnem delu zapisa navedla potrebo po nenehnem izobraževanju, v dani situaciji pa se jim je zdelo, da je pri iskanju rešitve treba govoriti z vsemi udeleženci in situacijo kontekstualizirati.

Najpogostejši dilemi socialnega dela, s katerima bi lahko označili primere, o katerih pišejo študentke in študenti, sta bili vprašanja avtonomije uporabnika in poseganja v njegovo življenje in odločitve. Vrednote, ki jih je kot najpomembnejše izluščila analiza nalog, so zaupanje, iskrenost, samoodločanje in enakost, pri čemer so se študentke in študenti spraševali, kje je meja brezpogojnega spoštovanja želja uporabnika, uporabnice. Vprašanja, ki se v nalogah posredno pojavijo kar nekajkrat, bi lahko oblikovali kot: komu moram biti lojalna – socialni delavki, ki je moja mentorica, ali uporabnici, ki se mi je zaupala – in kje so meje moje poklicne vloge: ali imam pravico ljudem govoriti, kaj naj naredijo (naj bodo to uporabniki ali pa drugi strokovni delavci).

Študentke in študenti so raziskovali svoje osebne vrednostne sisteme in včasih tudi trčili ob tisto, v kar so verjeli. Vedeli so, da morajo razmišljati v skladu s svojo poklicno vlogo, ob tem pa jih je kar nekaj med njimi naletelo na nasprotja z vrednotami ali postopki, dejanji, ki so jih srečali v organizaciji ali zavodu, kjer so

opravljali prakso. Nenehno je bil v ospredju njihov osebni vrednostni sistem in izražali so ga s poudarjanjem svojih verovanj, osebnega mnenja in prepričanj. V nekaterih nalogah je bilo še posebej očitno, da je študentka ali študent pod vplivom svojih čustev in občutkov, ki izhajajo iz njihovih moralnih prepričanj, in hkrati pod enako velikim vplivom navodil ali strokovnih metod in načel. To je bilo posebej vidno, kadar so tehtali, kako uravnotežiti upoštevanje splošnih načel pravičnosti in enake obravnave (ki ju je treba upoštevati v poklicnem življenju) v situacijah, v katerih so bili motivirani za skrb in pozornost določenim posameznikom (tudi to sta pomembna vidika poklicne vloge).

Ta drobni eksperiment, ki smo ga izvedli s študentkami in študenti socialnega dela, je bil, upam, zanje uporaben predvsem v smislu prepoznavanja, kako je v težavne odločitve v praksi vpleten niz vprašanj in vidikov. Hkrati so se zaradi razmišljanj o etičnih dilemah v svoji praksi začeli spraševati tudi o svojih lastnih vrednotah. Etično odločanje v praksi mora namreč vključevati raziskovanje vseh vidikov in informacij o situaciji, ki sega od namena pomoči in zavedanja občutkov in čustev drugih do splošnih načel pravičnosti, premisleka o vseh možnih izidih in posledicah kot tudi politikah in pravilih, ki veljajo v določenem poklicnem okolju.

Pri študentkah in študentih je bilo razvidno, da pogosto občutijo strah, krivdo ali zmedenost, niso jim jasne razsežnosti strokovne vloge strokovnih delavk in delavcev socialnega dela, vzroki pa so lahko tudi idealizem, pomanjkanje informacij in priložnosti za učenje na podlagi izkušenj. Občutijo nizko raven zaupanja v svoj položaj in vlogo, še posebej v odnosu do drugih strokovnih delavcev; strah pred svojim mentorjem v praktičnem delu, nejasno razumevanje vloge socialnega dela, omejene izkušnje in znanje v novi, neznani situaciji, omejeno in ozko osredotočenost na potrebe ali pravice posameznega uporabnika ali uporabnice, ne da bi lahko razumeli kompleksnost situacije; kadar razumejo kompleksnost situacije, pa je ne morejo zaobjeti. Zbiranje esejev o etičnih dilemah v času praktičnega usposabljanja študentov in študentk je pokazalo, da so se le

v polovici primerov študentke in študentje aktivno spoprijeli s situacijo, ki je bila po njihovi oceni etično sporna ali problematična. Večina jih je imela občutek, da ne morejo ničesar spremeniti, predvsem zato, ker se niso čutili dovolj izkušene ali so menili, da je njihovo znanje premajhno. Po navadi so menili, da vedo, kaj bi bilo v dani situaciji pravilno ali potrebno storiti, vendar sami tega niso zmogli. Vprašanja, ki sta najpogosteje opisovali refleksijo študentov in študentk, sta: komu moram biti lojalen/lojalna (nadrejenemu ali uporabniku) in kakšne so moje strokovne oz. poklicne vloge (ali imam pravico usmerjati uporabnika in soditi, kaj je v njegovo dobro). Najpogostejši razlog, ki so ga navajali kot ključnega za neprimerno ali nestrokovno ravnanje, je bil pomanjkanje znanja; številni so izrazili, da je za dobro etično odločanje treba imeti veliko znanja, hkrati pa tudi poslušati svojo intuicijo. Korak, ki ga študentke in študentje še niso prepoznali, pa je pomen refleksije pri delovanju v praksi.

SKLEP

Delo s študentkami in študenti kaže, da bi bilo še posebej koristno in potrebno razvijati etično osveščeno in samozavedanje na primeru raznovrstnih odzivov v posamezni situaciji in razvijanje sposobnosti za prepoznavanje kompleksnosti situacij in niz različnih in pogosto nasprotujočih si interesov, pravic, potreb in dolžnosti. Ozkost najdemo predvsem pri neizkušeni, ki situacije navadno vidijo predvsem z zornega kota interesov in občutkov uporabnika ali uporabnice, ne raziščejo pa vseh kompleksnosti v posameznem primeru.

Refleksija pri delu v praksi je verjetno eden od ključnih pogojev za dobro, etično prakso socialnega dela. Kot opozarja Dragoš (2003: 283), nereflektirana drža proizvaja troje vrst slabih izidov: »nezmožnost razlikovanja moralnih dilem«, »nezmožnost za inovacije v rutinah z moralno konotacijo« in »nezmožnost razreševanja moralnih protislovij«.

Zasnove vrednot in etičnega ravnanja v praksi socialnega dela so kodificirane v etičnem kodeksu in so posredovane v izobraževanju in literaturi s področja socialnega dela, vendar

pa zasnove ne morejo ponuditi konkretnih navodil, kako v praksi udeležati ideale socialnega dela (blaginja in družbena pravičnost za vse ljudi) kljub strukturnim omejitvam, ki ustvarjajo neenakosti. Strukturne omejitve na eni strani kratijo avtonomijo pri odločanju socialnih delavk in delavcev, na drugi strani pa prav raziskovanje slednjega lahko pripomore k ugotavljanju možnosti za preseganje teh omejitev in ustvarjalnost socialnih delavk in delavcev, da v diskurzivnem polju socialnega dela skupaj z uporabniki soustvarjajo rešitve, ki temeljijo tudi na etični praksi.

Socialno delo se lahko vzpostavlja in ohranja kot avtonomen poklic le tako, da ostaja zavezano vrednotam in etičnim načelom, na katerih temelji in ki se morajo skozi čas tudi reflektirati in dopolnjevati tako, da lahko v vedno novih družbenih situacijah zagotavljajo orodje za boj z nepravilnostjo in izključevanjem. Metode socialnega dela in strokovno znanje, ki temeljijo na teh vrednotah in načelih, pa bi morali ostati ključni medij za dialog z drugimi poklici v iskanju najboljših izidov za ljudi, ki potrebujejo pomoč oz. so uporabniki storitev, predvsem pa osrednje orodje za ravnanje s (konfliktnimi) pričakovanji in nalogami. V socialnem delu se srečujemo s situacijami, ki pravzaprav nimajo samo »srečnih« izidov, in prav strokovna in reflektirana praksa verjetno razlikuje med etičnim in neetičnim ravnanjem.

VIRI

- ASQUITH, M., CHEERS, B. (2001), *Morals, ethics and practice – In search of social justice*. *Australian Social Work*, 54, 2: 15–26.
- BANKS, S. (2004), *Ethics, Accountability and the Social Professions*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- (2006), *Ethics and values in social work*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- (2008), *Ethics and social welfare: The state of play*. *Ethics and Social Welfare*, 2, 1: 1–9.
- BANKS, S., GALLAGHER, A. (2009), *Ethics in professional life: Virtues for health and social care*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- BANKS, S., NØHR K. (ur.) (2003), *Teaching Practical Ethics for the Social Professions*. Odder: Narayana Press.
- BARSKY, A. E. (2010), *Ethics and Values in Social Work. An Integrated Approach for a Comprehensive Curriculum*. New York: Oxford University Press.
- BEAUCHAMP, T. L., CHILDRESS, J. F. (2001), *Principles of Biomedical Ethics*. 5. izdaja. Oxford: Oxford University Press.
- BECKETT, C., MAYNARD, A. (2005), *Values and Ethics in Social Work. Introduction*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- BRILL, C. (2001), Looking at the social work profession through the eye of the NASW Code of Ethics. *Research on Social Work Practice*, 11, 2: 223–234.
- CLARK, C. L. (2000), *Social Work Ethics. Politics, Principles and Practice*. Basingstoke: Macmillan.
- CLARK, C. L., ASQUITH, S. (1985), *Social Work and Social Philosophy – A Guide for Practice*. London: Routledge and Kegan Paul.
- COHEN, M. (1998), Perceptions of power in client/worker relationships. *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services*, 79, 4: 433–443.
- CONGRESS, E. P., BLACK P. N., STROM-GOTTFRIED, K. (ur.) (2009), *Teaching Social Work Values and Ethics. A curriculum resource*. Alexandria: Council on Social Work Education.
- ČAČINOVIČ VOGRINČIČ, G. (2003), Jezik socialnega dela. *Socialno delo*, 4, 5: 199–203.
- (2009), New ethical dilemmas in social work: The ethics of participation. Global crisis in/and social work/Indosow Inaugural Conference, 4.–6. september, Ljubljana. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- DOWNIE, R., LOUDFOOT, E. (1978), Aim, Skill and Role in Social Work. V: Timms, N., Watson, D. (ur.), *Philosophy in Social Work*. London: Routledge and Kegan Paul (111–126).
- DOLGOFF, R., LOEWENBERG, F., HARRINGTON, D. (2005), *Ethical Decisions for Social Work Practice*. Belmont, CA: Brooks Cole.
- DOLGOFF, R., SKOLNIK, L. (1996), Ethical decision-making in social work with groups: An empirical study. *Social Work with Groups*, 19, 2: 49–64.
- DOYLE, O. Z., MILLER, S. E., MIRZA, F. Y. (2009), Ethical Decision-Making in Social Work: Exploring Personal and Professional Values. *Journal of Social Work Values and Ethics*, 6, 1. <http://www.socialworker.com/jswe/content/view/113/67/> (12. 9. 2010).
- DRAGOŠ, S. (1996 a), Profesionalne etike pri delu z ljudmi. *Socialno delo*, 35, 1: 49–55.

- (1996 b), Socialna etika: Med prepričanjem in odgovornostjo. *Socialno delo*, 35, 3: 217–225.
- (2003), Metaetika v socialnem delu. *Socialno delo*, 42, 5: 283–291.
- GAMBRILL, E., PRUGER, R. (ur.) (1997), *Controversial Issues in Social Work Ethics, Values and Obligations*. Needham Heights: Allyn and Bacon.
- GRAY, M., GIBBON, J. (2007), There are no answers, only choices: Teaching ethical decision making in social work. *Australian Social Work*, 60, 2: 222–38.
- GRAY, M., COATES, J., YELLOW BIRD, M. (2008), *Indigenous social work around the world: Towards culturally relevant social work practice*. Aldershot: Ashgate.
- GRAY, M., WEBB, S. A. (ur.) (2010), *Ethics and Value Perspectives in Social Work*. Houndmills, New York: Palgrave Macmillan.
- GUTERMAN, N., BARGAL, D. (1996), »Social workers« perceptions of their power and service outcomes. *Administration in Social Work*, 20, 3: 1–20.
- HEALY, K. (2001), *International social work: Professional action in an independent world*. New York: Oxford University Press.
- HUGMAN, R., SMITH, D. (1995), *Ethical Issues in Social Work (Professional Ethics)*. London: Routledge.
- HUGMAN, R. (2005), *New Approaches in Ethics for the Caring Professions: Taking Account of Change for Caring Professions*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- IFE, J. (1997), Realising the purpose of social work for stakeholders – Maintaining the vision and making a difference in a world of change. *25th AASW National Conference: Social Work Influencing Outcomes*, Australian National University, Canberra, Avstralija.
- JAYARATNE, S., CROXTON, T., MATTISON, D. (1997), Social work professional standards: An exploratory study. *Social Work*, 42, 2: 187–197.
- KUGELMAN-JAFFE, W. (1990), *Ethical decision-making of social work practitioners in organisational settings*. New York: City University of New York (doktorska disertacija).
- KRUG, S. (1994), *The moral ecology of public sector social work practice: An exploration of the moral experience of social workers in a protective service agency*. Boston, Austin: Simmons College School of Social Work, University of Texas (doktorska disertacija).
- MANNING, S. (1997), The social worker as moral citizen: Ethics in action. *Social Work*, 42, 3: 217–312.
- MARTIN, E. (2007), *Sozialpädagogische Berufsethik: Auf der Suche nach dem richtigen Handeln*. Weinheim. [Http://osopc4.ub.uni-osnabrueck.de:8080/DB=1/SET=5/TTL=1/MAT=/NOMAT=T/CLK?IKT=1008&TRM=%3C&cvtourl%3E](http://osopc4.ub.uni-osnabrueck.de:8080/DB=1/SET=5/TTL=1/MAT=/NOMAT=T/CLK?IKT=1008&TRM=%3C&cvtourl%3E).
- MATTISON, M. (1994), *Ethical decision-making in social work practice*. Teza: Columbia University.
- McAULIFFE, D. (1999), Exploring the ethical minefield: Practitioner experiences of ethical dilemmas in front line practice. *Joint Conference AASW IFSW APASWE AASWWE: Promoting Inclusion – Redressing Exclusion: The Social Work Challenge*, Brisbane, Avstralija, Vol. 2, Sheraton Brisbane Hotel, Avstralija (67–72).
- McBEATH, G., WEBB, S. A. (2002), Virtue Ethics and Social Work: Being Lucky, Realistic, and not Doing one's Duty. *British Journal of Social Work*. 32, 8: 1015–1036.
- PAYNE, M. (2006), *What is Professional Social Work?* Bristol: Policy Press.
- PARROT, L. (2006), *Values and Ethics in Social Work Practice*. Exeter: Learning Matters.
- POPPEL, P., REID P. (ur.) (1992), *The Moral Purposes of Social Work: The Character and Intentions of a Profession*. Chicago: Nelson-Hall.
- RAWLS, J. (1971), *A Theory of Justice*. (2. izdaja 1999.) Cambridge, MA: Harvard University Press.
- REAMER, F. G. (1990), *Ethical Dilemmas in Social Service*. New York: Columbia University Press.
- (1999), *Social Work Values and Ethics*. New York: Columbia University Press.
- REST, J. (1994), Background: Theory and Research. V: Rest, J., Narvaez, D. (ur.), *Moral Development in the Professions: Psychology and Applied Ethics*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates (1–26).
- RHODES, M. (1986), *Ethical Dilemmas in Social Work Practice*. Boston, MA: Routledge and Kegan Paul.
- ROSSITER, A., PRILLELTENSKY, I., WALSBOWERS, R. (2000), A postmodern perspective on professional ethics. V: Fawcett, B., Featherstone, B., Fook, J., Rossiter, A. (ur.), *Postmodern Feminist Perspectives: Practice and Research in Social Work*. London: Routledge (83–103).
- SHEEL, J. (1997), *Personal and professional values of private and agency social workers*. Teza: Yeshiva University.
- SCHNEIDER, J. (2006), *Gut und böse – falsch und richtig: Zu Ethik und Moral der sozialen Berufe*. Frankfurt na Majni: Fachhochsch.-Verl.

- SOBOČAN, A. M. (2010), Etične dileme: Perspektiva študentk in študentov socialnega dela. Ljubljana: rokopis (še neobjavljeno).
- STROM-GOTTFRIED, K. (2007), *Straight talk about professional ethics*. Illinois: Lyceum Books.
- ŠUGMAN BOHINC, L. (2005), Epistemologija podpore in pomoči. *Časopis za kritiko znanosti*, 33, 221: 167–181.
- WILKEN, UDO. (2000), *Soziale Arbeit zwischen Ethik und Ökonomie*. Freiburg im Breisgau: Lambertus.
- ZAVIRŠEK, D., VIDEMŠEK, P. (2009), Service users involvement in research and teaching: Is there a place for it in Eastern European social work. *Ljetopis socialnog rada*, 16, 2: 207–222.
- Etični kodeks IASSW in IFSW**
- IFSW, Ethics in Social Work, Statement of Principles (2004). [Http://www.ifsw.org/p38000324.html](http://www.ifsw.org/p38000324.html) (3. 3. 2010).
- Navedeni nacionalni etični kodeksi**
- ANAS, Code de déontologie. [Http://www.ifsw.org/p38000198.html](http://www.ifsw.org/p38000198.html) (3. 3. 2010).
- Australian Association of Social Workers, Code of Ethics (2002). [Http://www.ifsw.org/cm_data/Australia_Code_of_Ethics_2002.pdf](http://www.ifsw.org/cm_data/Australia_Code_of_Ethics_2002.pdf) (3. 3. 2010).
- AvenirSocial, Berufskodex der Professionellen Sozialer Arbeit. [Http://www.ifsw.org/cm_data/Berufskodex_A4_d_1.pdf](http://www.ifsw.org/cm_data/Berufskodex_A4_d_1.pdf) (3. 3. 2010).
- Canadian Association of Social Workers /Association canadienne des travailleuses et travailleurs sociaux, Code of Ethics (2005). [Http://www.ifsw.org/cm_data/CASW_Code-of-Ethics_E.pdf](http://www.ifsw.org/cm_data/CASW_Code-of-Ethics_E.pdf) (3. 3. 2010).
- Canadian Association of Social Workers /Association canadienne des travailleuses et travailleurs sociaux, Guidelines for Ethical Practice (2005). [Http://www.ifsw.org/cm_data/CASW_Code-of-Ethics_E.pdf](http://www.ifsw.org/cm_data/CASW_Code-of-Ethics_E.pdf) (3. 3. 2010).
- Danish Association of Social Workers (DS) Etikvejledning – Ethiske principper i socialt arbejde (2000). [Http://www.ifsw.org/p38000195.html](http://www.ifsw.org/p38000195.html) (3. 3. 2010).
- Deutscher Berufsverband für Soziale Arbeit e.V., Berufsethische Prinzipien des DBSH (1997). [Http://www.ifsw.org/p38000199.html](http://www.ifsw.org/p38000199.html) (3. 3. 2010).
- Irish Association of Social Workers, Code of Ethics. [Http://www.iasw.ie/index.php/press-releases/iasw-publications/188-iasw-publications](http://www.iasw.ie/index.php/press-releases/iasw-publications/188-iasw-publications) (3. 3. 2010).
- NASW, Code of Ethics. [Http://www.socialworkers.org/pubs/code/code.asp](http://www.socialworkers.org/pubs/code/code.asp) (3. 3. 2010).
- Norwegian Union of Social Educators and Social Workers (FO), Erklæring om etiske prinsipper i sosialt arbeid. [Http://www.ifsw.org/p38000293.html](http://www.ifsw.org/p38000293.html) (3. 3. 2010).
- Ordine Assistenti Sociali, Codice deontologico dell'Assistente Sociale (2002). [Http://www.ifsw.org/cm_data/italy_codicedeontologico.pdf](http://www.ifsw.org/cm_data/italy_codicedeontologico.pdf) (3. 3. 2010).
- Singapore Association of Social Workers, Code of Professional Ethics. [Http://www.sasw.org.sg/site/constitution/code-of-professional-ethics-preamble-guiding-principles.html](http://www.sasw.org.sg/site/constitution/code-of-professional-ethics-preamble-guiding-principles.html) (3. 3. 2010).
- SSR, Ethics in Social Work. [Http://www.ifsw.org/cm_data/Socialt_arbete_etik_08_Engelsk_LR.pdf](http://www.ifsw.org/cm_data/Socialt_arbete_etik_08_Engelsk_LR.pdf) (3. 3. 2010).
- The Association for the Advancement of Social Work Founded by the Union of Social Workers, Code of Professional Ethics of the Social Workers in Israel. [Http://www.ifsw.org/p38001829.html](http://www.ifsw.org/p38001829.html) (3. 3. 2010).
- The Russian public organization The union of social educators and social workers, The ethical guideline of social educator and social worker. [Http://www.ifsw.org/cm_data/Russian_ethical.pdf](http://www.ifsw.org/cm_data/Russian_ethical.pdf) (3. 3. 2010).